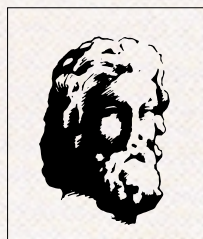

**ACTES DEL CONGRÉS:
EL PAISATGE,
ELEMENT VERTEBRADOR
DE LA IDENTITAT EMPORDANESA**

VOLUM II

L'INSTITUT
D'ESTUDIS
EMPORDANESOS

Ponència

Paisatge, identitat i territori

Per JOAN NOGUÉ FONT*

* Catedràtic de Geografia Humana de la UdG i director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

A bans de res, voldria felicitar l'Institut d'Estudis Empordanesos pels seus 50 anys de vida i agrair-los la seva amable invitació, que em permet ser avui aquí amb vostès. Impartir aquesta conferència de cloenda en aquest marc incomparable és per a mi un autèntic honor. Vostès han estat treballant aquests dies en quatre àmbits diferenciats a l'entorn del tema central: "El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa". És per això que he decidit parlar-los, genèricament, d'identitat, és a dir, del paper del paisatge en la conformació de la identitat territorial.

Coincidiran amb mi en què mai com ara s'havia parlat tant de paisatge, sortosament. Hi ha diverses raons que ho expliquen, entre d'altres: la conscienciació ambiental dels últims anys (que ha beneficiat indirectament el paisatge, fins ara la ventafocs de l'univers ambiental), l'extensió galopant de la ciutat dispersa vinculada a l'extraordinari apogeu del sector immobiliari i de la construcció (que ha disparat totes les alarmes), una major sensibilitat estètica per part de determinats grups socials capaços de crear opinió, o l'elaboració per part del Consell d'Europa d'un document-declaració d'intencions que ha tingut una gran difusió i excel·lent receptivitat arreu d'Europa (em refereixo al Conveni Europeu del Paisatge). Tot això és cert i hi ha ajudat. Ara bé, des del meu punt de vista, hi ha una altra raó que poques vegades és tinguda en consideració i que és tant o més important que les anteriors. Em refereixo al paper rellevant que el paisatge té i ha tingut en la formació, consolidació i manteniment d'identitats territorials, tema en el qual em centraré en aquesta conferència.

Una de les paradoxes més sorprenents del procés de globalització en el qual estem immersos és que la gent afirma, cada vegada amb més insistència i de forma més organitzada, les seves arrels històriques, culturals, religioses, ètniques i territorials. Es reafirma en les seves identitats singulars. La gent defensa els seus llocs davant la nova lògica dels espais sense llocs, dels espais de fluxos propis de l'era informacional que ens ha tocat viure. La gent reclama la seva memòria històrica, la pervivència dels seus valors i el dret a preservar la seva pròpia concepció de l'espai i del temps. Encara més, el lloc, avui, actua talment com un vincle, un punt de contacte i interacció entre els fenòmens mundials i l'experiència individual. Es miri per on es miri, el lloc, el territori, és cada cop més present. El poder de la identitat no desapareix a

l'era de la informació, sinó que es reforça. Vivim plenament immersos en aquesta esquizofrènica paradoxa territorial. Com afirmava fa poc l'escriptor galleg Manuel Rivas, *"tanto hablar de lo virtual, y lo realmente importante sucede en el territorio"*. En efecte, quan semblàvem abocats a tot el contrari, estem assistint a un excepcional procés de revalorització dels llocs i a una necessitat gairebé existencial de singularitzar-se, d'exhibir i ressaltar tots aquells elements significatius que diferencien un lloc respecte als altres. I el paisatge és un d'aquests elements: d'aquí el seu poder; d'aquí la seva força.

El paisatge és el resultat d'una transformació col·lectiva de la natura; és la projecció cultural d'una societat en un espai determinat; és el rostre del territori, en paraules del geògraf Eduardo Martínez de Pisón. I no només en allò referent a la seva dimensió material, sinó també a la seva dimensió espiritual i simbòlica. Les societats humanes, a través de la seva cultura, transformen els originaris paisatges naturals en paisatges culturals, caracteritzats no només per una determinada materialitat (formes de construcció i tipus de conreus, per exemple), sinó també per la translació al propi paisatge dels seus valors, dels seus sentiments. El paisatge és, per tant, un concepte enormement impregnat de connotacions culturals i es pot interpretar com un dinàmic codi de símbols que ens parla de la cultura del seu passat, del seu present i potser també de la del seu futur. La legibilitat semiòtica del paisatge, això és el grau de descodificació dels seus símbols, pot ser més o menys complexa, però està lligada, en qualsevol cas, a la cultura que els produeix.

El paisatge és, alhora, una realitat física i la representació que culturalment en fem; la fesomia externa i visible d'una determinada porció de la superfície terrestre i la percepció individual i social que genera; un tangible geogràfic i la seva interpretació intangible. És, alhora, el significat i el significat, el continent i el contingut, la realitat i la ficció. No anem mal encaminats si entenem el paisatge com un escenari natural mediatitzat per la cultura. Escriptors, poetes i pensadors han entès perfectament aquesta significació dual del paisatge, al qual han vist, sovint, com el mirall de l'ànima en el territori. El filòsof i escriptor xinès Lin Yutang (1895-1976), un dels principals introductors de la filosofia oriental al món occidental, ho resumia amb aquest simple aforisme: "La meitat de la bellesa d'un indret depèn del paisatge i l'altra meitat del qui el contempla". Pocs anys abans, Henry-Frédéric Amiel, pensador francès, havia escrit que "el paisatge és un estat de l'ànima", quelcom que els pintors romàntics (posem per cas un Caspar Friedrich) intentaven traslladar als seus quadres.

El paisatge és cultura i, precisament per això, és quelcom viu, dinàmic i en contínua transformació, capaç d'integrar i assimilar amb el temps elements que responen a modificacions territorials importants, sempre que aquestes modificacions no siguin brusques, violentes, massa ràpides ni massa impactants. Com afirma el geògraf italià Eugenio Turri, les modificacions del paisatge en el passat eren lentes, pacients, al ritme de la intervenció humana, prolongades en el temps i fàcilment absorbibles per la naturalesa dels éssers humans: l'element nou s'inseria gradualment en el quadre psicològic de la gent. Però quan aquesta inserció és ràpida, violenta, intensa, com en els últims

anys, l'absorció es fa molt més difícil, per no dir impossible. El problema no rau en la transformació *per se* del paisatge, sinó en el caràcter i la intensitat d'aquesta transformació: vet aquí el *quid* de la qüestió. La incapacitat per saber actuar sobre el paisatge sense destruir-lo, sense trencar-ne el seu caràcter essencial, sense eliminar-ne aquells trets que li donen continuïtat històrica, és un dels grans reptes de la nostra civilització. No sempre se sap alterar, modificar, intervenir sense destruir. I quan es destrueix un paisatge, es destrueix la identitat d'aquell lloc. I destruir la identitat d'un lloc –i més encara quan hom és incapaç de substituir-la per una de nova d'igual vàlua– és èticament reprovable, tan reprovable com minvar la biodiversitat del planeta. La distinció –ètica en el fons– entre evolució i destrucció d'un paisatge no és de matís; és de fons, i ja l'havien plantejada a principis del segle XX geògrafs de la talla d'un Carl Sauer, per posar només un exemple.

Tot paisatge està indissolublement unit a una cultura i aquesta cultura ocupa una porció determinada de la superfície terrestre que anomenem, genèricament (sense cap sentit administratiu), regió. Trobem ja aquesta vella trilogia paisatge-cultura-regió en els estudis geogràfics de principis del segle XX. Una de les primeres i més importants escoles geogràfiques centrades en el paisatge és l'anomenada *Landschaftsgeographie*, una tradició geogràfica nascuda a finals del segle XIX a Alemanya i caracteritzada bàsicament pel fet de concebre la geografia com una 'ciència del paisatge'. Era una escola preocupada fonamentalment per l'estudi i la classificació adequada de les formes dels paisatges, sense oblidar l'empremta de l'ésser humà. Hi ha una clara associació d'idees entre paisatge i regió, ja que tota regió es traduïa en un paisatge, fins al punt que ambdós conceptes acabaven essent gairebé sinònims. Quelcom similar succeeix en la rica tradició geogràfica francesa del tombant del segle XIX, l'anomenada escola regional francesa o escola vidaliana, expressió que indica el fort lideratge que hi exercí un dels seus principals fundadors, Paul Vidal de la Blache, amb qui s'inspirà, per cert, el geògraf català per excel·lència de la primera meitat del segle XX, Pau Vila. En la tradició geogràfica francesa originària, el paisatge és la fesomia característica que ens revela una porció concreta de l'espai –una regió– i la distingeix d'altres contrades. D'aquí que en la geografia regional francesa trobem una associació semblant entre paisatge i regió a la que observàvem en l'escola alemanya. És en la regió on cristal·litzarien les relacions ésser humà-natura. La interpenetració ésser humà-natura donaria a la regió un caràcter distintiu que la faria única, irrepetible i que es visualitzaria, es materialitzaria a través del paisatge. Vet aquí, en definitiva, la vella trilogia paisatge-cultura-regió. Potser fóra bo que ens plantegéssim com hauria de ser reinterpretada aquesta mateixa trilogia en un context de globalització accelerada com el que estem vivint, perquè és evident que estem davant de nous reptes: mai havíem estat capaços de consumir en tan pocs anys tant de territori (en el cas de la regió metropolitana de Barcelona, en trenta anys s'ha consumit tant de territori com en tota la història precedent); mai havíem transformat el territori a la velocitat en què ho fem; mai havíem estat tan interconnectats amb la resta del món i, en conseqüència, mai havíem rebut i compartit tants elements identitaris.

Aquesta vella trilogia és avui qüestionada en molts racons del planeta –també en el nostre– per processos que tots coneixem, inexistent fa només 40 anys. En efecte, la dispersió de l'espai construït, la urbanització disseminada, el creixement urbanístic deslligat dels assentaments urbans tradicionals, l'explosió de la ciutat –és a dir, la metropolització del territori–, junt amb la implantació d'infraestructures de tota mena (algunes d'elles molt pesants, molt dures), han provocat en molt poc temps una intensa fragmentació territorial i una radical transformació paisatgística que ha qüestionat en profunditat la identitat de molts indrets; procés agreujat, tot sigui dit de passada, per una certa homogeneïtzació i banalització urbanística i arquitectònica, sobretot en els espais suburbans, perifèrics, de transició, en els quals, efectivament, és inevitable detectar-hi un punt de sordidesa, de desori i de desconcert. En algunes àrees turístiques s'estan generant uns paisatges dominats cada cop més per l'homogeneïtzació, la repetició, la clonació, l'artificialització, la tematització...; vet aquí, sense anar més lluny, el *feísmo* del que es queixen els gallecs sensibles, fins al punt que la qüestió ha donat lloc a un manifest i va arribar a ser tema de campanya en les últimes eleccions autonòmiques gallegues. La uniformització i la falta de qualitat i originalitat dels tipus de construccions majoritàries ha generat un paisatge insensible i ple d'inautenticitat, en especial –insisteixo– en els espais perifèrics, de transició, en els quals sovintegen –i es multipliquen– construccions-aparador a les vies d'entrada de pobles, viles i ciutats (el que els italians, amb el seu enginy habitual, anomenen *strada-mercato*). Hi ha pocs paisatges tan sòrdids i pertorbadors com els que donen entrada als nuclis de població. És en aquests paisatges híbrids, mestissos, de contacte i de transició entre els paisatges més pròpiament urbans i els més pròpiament rurals en els quals la sensació de desori i desconcert es viu amb més intensitat. No és fàcil integrar en una lògica discursiva clara i entenedora els territoris estripats i desdibuixats dels paisatges de frontera, paisatges que a voltes semblen itinerants, nòmades, perquè són repetitius, perquè són els mateixos arreu. Són els paisatges que alternen sense solució de continuïtat adossats, terrenys intersticials erms i abandonats, polígons industrials o simulacres de polígons industrials, habitatges dispersos, edificacions efímeres, abocadors incontrolats, cementiris de cotxes, magatzems precaris, vivers, construccions a mig fer, parets mitgeres deixades de la mà de Déu, línies d'alta tensió, antenes de telefonia mòbil, cartells publicitaris (o les seves restes), parets enrunades, runes, descampats intermitents,... en fi, un pengim-penjam general, que a l'observador li genera una desagradable sensació de campí-quipugui, d'insensibilitat, de desgavell. No cal donar-hi més voltes, perquè les coses són com són: hem assistit els últims anys a l'emergència de territoris sense discurs i de paisatges sense imaginari o, si ho prefereixen, a territoris que han canviat de sobte el seu discurs i a paisatges que han perdut –també de sobte– el seu imaginari habitual.

No hem reaccionat a temps i, en els darrers anys, hem assistit a una curiosa paradoxa: moltes ciutats (grans, mitjanes i petites) han rentat la cara als seus centres històrics i eixamples més significatius i n'han millorat la

qualitat de vida, tot recuperant-ne la seva identitat. Una part considerable del paisatge urbà ha millorat, però no el paisatge de la major part del territori, que ha empitjorat. Hem pensat en la ciutat, però no en el territori. De la mateixa manera que hem après a conservar el patrimoni històric i monumental de desenes de cascs urbans centenaris, sense que això hagi impedit avançar en l'experimentació de noves formes arquitectòniques i urbanístiques, hauríem d'aprendre també a mantenir la identitat de l'excel·lent varietat paisatgística catalana, sense que això impedeixi apostar pel disseny i la creació de nous paisatges. La Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge aprovada pel Parlament de Catalunya ara fa poc més d'un any és un primer pas important, que pot permetre, per fi, reinvertir aquesta tendència. Però la Llei és recent i, la veritat, fins ara no havíem avançat massa en aquest terreny, sobretot si mirem enrere i al nostre entorn més immediat. Ja fa més d'un segle que es va crear a França la 'Société pour la protection des paysages de France', una societat que tan aviat com el 1909 ja va organitzar el 'Congrès International pour la protection des paysages', amb eslògans com *protéger les paysages, c'est défendre la patrie* o *aimer les arbres, c'est aimer la patrie*. El paisatge serà vist, en definitiva, com el fidel mirall de l'ànima d'un país i en la seva protecció confluiran consideracions de caràcter moral i patriòtic, sense oblidar, per descomptat, les de caràcter científista, ja sigui en relació amb el patrimoni natural o en relació amb el patrimoni arqueològic i monumental.

És molt important mantenir la identitat dels paisatges, de tots, i en especial dels agraris, per raons de caràcter econòmic, social, cultural i patrimonial. Encara que avui dia la població europea sigui majoritàriament urbana, els paisatges rurals ocupen un lloc molt important en la consciència i en l'imaginari col·lectiu europeus, com ha mostrat no fa massa David Matless (1998) en el seu llibre *Landscape and Englishness*. Tant és així que la mateixa PAC (la Política Agrícola Comunitària), que va contribuir en una primera fase a la creixent homogeneïtzació de molts paisatges europeus, intenta ara reconduir la situació incorporant la diversitat paisatgística com a una de les seves línies d'actuació, potser per evitar el fenomen del que es queixava fa poc l'escriptor Juan Cueto, amb ironia continguda, quan escrivia:

“Esto no era lo prometido. Nos habían dicho que sólo sería única la moneda... Pero no nos habían dicho nada del paisaje europeo único. Mucho antes de que hayamos metido un euro en el bolsillo, nos han metido por los ojos un nuevo paisaje. Habrá que acostumbrarse, pero su omnipresencia en la ventanilla de mi autobús, de momento, me deja frío... El principal problema es que a este flamante paisaje europeo le faltan referencias literarias, pictóricas y filosóficas... Es un paisaje de autor (el *copyright* es de Bruselas), pero sin autores que lo hayan contado, pintado, filosofado, filmado o retratado. Por eso no funciona como paisaje, no te dice nada, se estrella contra la ventanilla, te da sueño... Antes eran los autores los que buscaban paisajes, ahora es un paisaje en busca de autores”.

George Steiner, un dels pensadors europeus més lúcids d'aquests darrers decennis, acaba d'escriure un llibre titulat *La Idea d'Europa*, en què exposa

el que per a ell és Europa, ressaltant cinc trets comuns, cinc trets identitaris compartits. Doncs bé, un d'ells és el paisatge, no aquest paisatge homogeneïtzat del que es queixava Juan Cueto, òbviament, sinó el fet que el paisatge europeu, a diferència del d'altres latituds, és, per definició, un paisatge civilitzat, culte, en el sentit que respon a una mil·lenària interacció entre natura i cultura. És un paisatge pensat per caminar-hi, fet a la mesura humana, enormement divers, però sempre amb un punt de civilitat, d'història acumulada.

I, com que semblaria que aquest tret que ressalta Steiner està avui en risc, hi ha qui creu que cal pensar el futur dels paisatges rurals des d'unes noves bases. A *L'identité de la France*, Fernand Braudel es mostra molt preocupat per aquesta qüestió, fins i tot més que per la immigració, que ja és dir, en un país com França amb un elevat índex d'immigració. Segons Braudel, en major o menor grau, a França hi ha hagut sempre immigració (i també emigració), però mai hem vist una França (i una Europa) sense pagesos, i estem a punt de veure-la. I no s'ha d'oblidar que la societat rural ha estat fins ara la principal productora de paisatges culturals identitaris, almenys pel que fa referència a la seva extensió. I no es pot oblidar tampoc que els paisatges agropecuaris, a diferència del que habitualment es pensa, contenen –i mantenen– una gran diversitat de flora i de fauna. L'extensió del bosc als països europeus mediterranis al llarg dels darrers trenta anys com a resultat de l'emigració camp-ciutat i de la pèrdua de pes relatiu del sector primari en el conjunt de l'economia ha incrementat la massa forestal, sens dubte, però ha minvat, de fet, la biodiversitat, en haver quedat molt més reduït i homogeneïtzat el paisatge agropecuari, per l'eliminació de pastures i la predominança d'uns cultius per sobre dels altres, a més d'incrementar el risc d'incendis, com veiem cada estiu. L'avenç del bosc en detriment del mosaic agroforestal no és cap bona notícia.

No només per raons identitàries i ecològiques s'haurien de conservar adequadament els paisatges agraris, sinó també per raons econòmiques, del propi sector –que ara no comentarem, però que són òbvies– i d'altres sectors que en podrien treure partit, com el turístic. En efecte, la major part de destinacions turístiques mediterrànies, del litoral a la muntanya, estan vorejades de paisatges agraris, que haurien de ser vistos com a excel·lents aliats i com a complements idonis al producte turístic dominant. El valor ecològic (sovint amb una clara funció afegida de connectors biològics) i paisagístic d'aquests espais és molt elevat, per la qual cosa és especialment oportú i intel·ligent mantenir-los, evitant que siguin engolits per l'espai construït, ja sigui en forma d'habitatges, d'infraestructures o de serveis destinats a l'oci. Cal evitar la pèrdua de diversitat paisatgística dels espais agraris, uns espais –en especial els propers a àrees turístiques i urbanes molt denses, com és el cas de l'Empordà– sotmesos a una doble i intensa pressió. Per una banda, per requalificar sòl; per altra, per haver d'actuar de 'contenedor' d'aquells equipaments i infraestructures que exporten cap a la seva corona les àrees turístiques i urbanes centrals. Ambdós processos generen fractures territorials i degraden el paisatge agrari, esquitxant-lo

d'usos diversos i sovint incompatibles que malmeten la seva fesomia i rebaixen la seva qualitat estètica.

Sectors significats i significatius del Penedès i del Priorat així ho han començat a entendre en relació amb el paisatge de la vinya, típic d'aquestes comarques i avui en perill de degradació per l'extensió de la urbanització i la proliferació de polígons industrials. La patronal del sector vitivinícola és conscient del que s'està jugant si permet la progressiva degradació del paisatge de la zona, quelcom impensable en d'altres regions vitivinícoles de prestigi mundial, com la Toscana, la Borgonya, Califòrnia i, en menor mesura, el Llenguadoc-Rosselló, que ja fa anys que potencia la marca 'Paisages de Vignobles'. La patronal Unió Vinícola del Penedès és conscient del valor afegit que pot representar el paisatge en les seves vendes i també que l'enoturisme està adquirint una gran rellevància arreu del món, fins al punt que –i només per posar un exemple– el 23% del total de la facturació dels 185 cellers d'Alsàcia correspon a les compres que hi fan directament els turistes de paisatge de la zona. En la mateixa línia s'està treballant des del Priorat, comarca que aspira a convertir-se en un model de sostenibilitat i d'equilibri paisatgístic a través d'una ordenació del territori consensuada amb els agents socials i econòmics i a través de l'elaboració d'una Carta del Paisatge que ja està en funcionament i que nosaltres, des de l'Observatori del Paisatge, hem impulsat per la Vall de Camprodon. Que les dues denominacions d'origen vinícola de la comarca (Priorat i Montsant), el sector turístic, el Consorci pel Desenvolupament Econòmic del Priorat i fins i tot la Plataforma per a la Defensa del Patrimoni Natural del Priorat estiguin d'acord en allò essencial –això és, que el futur de la comarca passa en bona part pel seu paisatge–, representa un pas endavant importantíssim, que hauria de ser seguit per altres comarques. Ordenar, gestionar i protegir adequadament el paisatge és, senyores i senyors, rendible econòmicament, per més que algú intenti fer-nos creure el contrari.

Sembla estrany que costi tant d'entendre que fer turisme implica, abans de res, canviar de lloc, i que una de les variables que millor indiquen al turista aquest canvi de lloc tan desitjat és precisament el paisatge. Sembla estrany que costi tant d'entendre que podem perdre turistes de qualitat perquè els estem oferint paisatges degradats, mediocres, banals, homogeneïtzats. No es va entendre a temps que el paisatge és un recurs turístic de primer ordre. I si ho va ser a principis i a mitjan segle XX, molt més ho serà ara i en el futur, escassos com anem de paisatges originals, autèntics, encara no homogeneïtzats. El turisme, el turisme de qualitat, aquell que és sostenible i durador en el temps, fuig dels paisatges mediocres i banals com del dimoni. No en vol saber res. Busca paisatges originals, autèntics, estèticament agradables, ben cuidats. Hi ha un munt d'estudis realitzats al respecte que així ho posen de manifest, com vàrem demostrar tant en el Debat Costa Brava com en el Congrés de Turisme de Catalunya, celebrat ara fa dos anys.

Bé, anem acabant. Anem escassos de sensibilitat paisatgística. Hauríem de donar la volta a una frase que Julien Gracq va escriure fa temps: "Tantes mans per transformar aquest món, i tan poques mirades per contemplar-lo".

Cal impulsar una sensibilitat, una cultura, una 'consciència de paisatge' que ens permeti ser capaços de gaudir mirant i vivint el paisatge, com reclamava Julien Gracq. Hem aconseguit, amb molt d'esforç, una certa 'consciència ambiental', que ha penetrat, amb més o menys convenciment, en les capes dirigents del país i també en àmplies capes de la població. És aquesta consciència ambiental la que ha permès protegir, sota figures jurídiques diverses, determinades porcions del territori especialment valuoses per la seva riquesa ecològica. Ara cal anar més enllà i superar aquesta visió protectora del territori en forma de taques d'oli; és a dir, espais naturals protegits dispersos pel territori i, en el millor dels casos, connectats per corredors biològics. Cal imbuir-nos d'una consciència de paisatge similar a la consciència ambiental descrita que ens permeti gaudir de la simple contemplació dels paisatges que ens envolten, no per cap acció especial derivada d'un ambiciós pla estratègic, sinó, simplement, perquè és un fet mil vegades demostrat que un entorn físic atractiu, net, afable i estèticament harmoniós genera una agradable sensació de benestar, que augmenta notablement la qualitat de vida dels ciutadans. Aquest és, de fet, el missatge de fons del Conveni Europeu del Paisatge, que va ser el pal de paller del macrocongrés internacional que vàrem celebrar a Girona a finals del mes passat. El Conveni Europeu del Paisatge, signat al Palazzo Vecchio de Florència el 20 d'octubre de 2000 per iniciativa del Consell d'Europa i que ara els estats membres del Consell estan ratificant, enfoca la temàtica paisatgística de manera esperançadora. El Conveni reconeix que "el paisatge és un element important de la qualitat de vida de les poblacions, tant en els medis urbans com en els rurals, tant en els territoris degradats com en els de gran qualitat, tant en els espais singulars com en els quotidians". Incideix, a més, en el fet que "el paisatge participa de manera important en l'interès general, en els aspectes cultural, ecològic, mediambiental i social" i reconeix explícitament que "el paisatge constitueix un element essencial del benestar individual i social". Tenim els documents-marc, tenim els instruments, tenim les diagnosis. Només cal una major consciència social i voluntat política.

En pocs indrets com a l'Empordà és tan palpable la interconnexió paisatge-identitat-territori. Vet aquí un paisatge variat, divers, que ha mantingut un intel·ligent equilibri entre els seus elements essencials: la muntanya baixa mediterrània, les masses boscoses, els paisatges agrícoles, la línia de costa i una densa i ben articulada estructura del poblament. Vet aquí, també, un paisatge ple d'amenaçes i riscos, perquè a l'Empordà hi són presents tots els fenòmens desestructuradors del paisatge que he esmentat més amunt. L'equilibri és precari i cal prendre ja una opció; cal apostar per un o altre model paisatgístic, tenint molt clares les conseqüències de l'elecció feta i també que, en funció del model pel que apostem, serem catalogats, serem analitzats, perquè –no ho oblidem– el paisatge és un excel·lent indicador per valorar el nivell de cultura, de civilitat i d'urbanitat d'un territori, a qualsevol escala.

Moltes gràcies per la seva atenció i enhorabona per l'èxit del Congrés.